

Irigyeljük a cigányokat

Takács Róbert

2010. május 1. 12:00

Az előítéletesség teljesen természetes, és a kisebbségben is éppúgy megvan, mint a többségben. Az amerikai feketék szerint már a busz ablakai is rasszizmusról árulkodnak, míg a magyarok tudat alatt irigylik a romákat – az Ütközések című film és a szociálpszichológus magyarázata az fn.hu-n.

1981-ben jelent meg Szűcs Jenő történészprofesszor tanulmánya, a Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Ebben a máig sokat idézett munkában a szerző amellest érvel, hogy a társadalmi fejlődés szempontjából Európát két – az Elba-Lajta és a Baltikumtól az Al-Dunáig tartó – határvonal három eltérő jellegű területre, Nyugat-Európára, Kelet-Európára és a kettő sajátosságait vegyítő Kelet-Közép-Európára, választja el.

Csepeli György szerint a Szűcs Jenő által megrajzolt térkép a társadalmak mai toleranciaszintjével kapcsolatban is érvényes: nyugatról keletre csökkenő értékeket mutat, ám az élenjárók e tekintetben a skandináv országok. Magyarországot ennek megfelelően a mezőny második felében, de nem a legvégén kell keresnünk.

ANNO FILMKLUB

Az [Anno Filmklub](#) Paul Haggis Ütközések című filmjét mutatta be Tolerancia Évadja keretében, majd Csepeli György szociálpszichológus beszélgetett a közönséggel a film háttéréről, illetve az előítéletesség kialakulásáról, az azt tompító, illetve felerősítő hatásokról.

Előítéletességünket nem szívesen ismerjük el, másokét viszont meglátjuk. Ám az előadó hangsúlyozta, hogy az előítéletességben nincs semmi szégyellni való, az az emberi lét természetes velejárója, amivel meg kell tanulni együtt élni. Baj csak abból származik, ha erről nem vagyunk hajlandók tudomást venni. Az emberek különböző csoportok tagjai, akik más csoportok tagjait éppúgy kategóriákba sorolják, mint ahogy ezt velük is megteszik mások.

Ezáltal persze a csoportnak tulajdonított kedvező vagy rossz véleményünket, sztereotípiáinkat is ráhúzzuk az oda besorolt egyénekre, ám az ezzel járó tévedés kockázata még mindig a kisebbik rossz ahhoz képest, minthogy semmiféle iránytűnk ne legyen a világban való eligazodáshoz. Az előítélet ezekhez a vélekedésekhez egy viselkedési receptet is társít; nevével ellentétben utólag ítél, hiszen az ítéletalkotás követi az érzelmi reakciót, nem fordítva.

Természetes tökéletlenség

Az előítéletek a gyermekkori szocializáció során rögzülnek. A megkülönböztetési hajlam 4–5 éves korban jelenik meg: ekkortól kezd a gyerek önmagára mint valamely csoport tagjára tekinteni, és persze ezzel együtt jár annak meghatározása is, hogy ki nem tartozik abba bele. A legfontosabb hatása erre a folyamatra a szülőknek, a kortársaknak és az iskolának van. Mivel e tekintetben a 6–14 éves kor a legérzékenyebb periódus, a társadalom toleranciaszintjének emeléséhez különösen fontos volna az általános iskolákban az – etnikailag, osztályhelyzetet tekintve, fizikai adottságok szerint – vegyes osztályok működtetése. Ez több mint a roma gyerekek szegregálásának problémája.

Fontos volna például az is, hogy a fogyatékkal élők is rendes osztályokba járjanak, a társadalomban ugyanis ma a szépség és az egészség fetiszizálása folyik, a természetes állapotunk, azaz a tökéletlenségünk restellni való. Az iskola ma ahelyett, hogy ezt a missziót felvállalná, két irányba indul el: vagy a jó háttérrel rendelkező gyerekek tesztekre felkészítő versenyistállója lesz, vagy a „maradék” gyermekmegőrzője. A szegregált iskola azáltal, hogy homogén közösségeket alakít ki, intoleranciára nevel, mivel a saját fölény érzetét és a másikat megvetését plántálja a gyerekekbe. Az Egyesült Államokban a szegregált oktatást az állam kikényszerítette – Magyarországon ez a rendszerváltáskor az önkormányzatoknak juttatott iskola-felügyeleti jog miatt nem csak a társadalmi ellenállás miatt rendkívül bonyolult.

Politikai és kulturális nemzet

Az is közhelyszámba megy, hogy Amerika olvasztótégely. Haggis rengeteg szereplőt, elitbe tartozókat, kisembereket, törvényszegőket, fehéreket, feketéket, ázsiaiakat, latin-amerikaiakat, perzsákat ütköztet: az előítéletek kisebb konfliktushelyzetek – egy koccanás, egy közúti igazoltatás, zárcsere vagy egy rossz időben jött telefon – esetében is ott is rögtön felszínre törnek, és erről nyíltabban is beszélnek. Az USA annyiban jelentősen különbözik Európától, hogy ez a rengeteg etnikum mégiscsak egy „befejezetlen nemzet” része. Az Egyesült Államokban ugyanis a politikai nemzetfelfogás az egyeduralgódó: az állampolgárokat megilleti a jogok összessége, és a nemzetre az ezen jogokkal rendelkezők közösségeként tekintenek.

Európában azonban a politikai nemzet koncepciójával párhuzamosan jelen van, és ellentmondásokat gerjeszt a kulturális nemzet elve, amely az egyazon néphez tartozást valamiféle közös leszármazásmítosz alapján tételezi. Gondoljunk csak arra, milyen viharokat kavart, ha egy magyar miniszterelnök 10 vagy 15 millió magyarról beszél, pedig elsősorban e két nemzetkoncepció ütközéséről van szó.

Előítélet a kisebbségben

Európa még nem olvasztótégely, de Csepeli György szerint ha fenn akar maradni, azzá kell válnia. Nem azért, mert trendi a multikulturalizmus oltárán áldozni, hanem pusztán gazdasági racionalitásból. Az önmagukat reprodukálni és eltartani képtelen, elöregedő európai társadalmaknak pótolniuk kell a meg sem születő munkaképes tömegeket, ami megteremti a migrációs szívóhatást. A multikulturalizmus kultuszát ugyanakkor, bár a kultúra összekötő ereje egy népszerű mítosz, az élet nem igazolja vissza: a valóságban a kultúra inkább szétválaszt, kiélezi a különbségeket, konfliktusokat gerjeszt.

Azt gondolhatnánk, hogy az előítéletesség a többség „betegsége”, ám a kisebbségben élők éppenséggel nagyobb mértékben vannak kitéve a veszélyének. Szondi Lipót magyar származású svájci pszichiáter 1947-ben mutatta be személyiségtesztjét, amelynek során az alany hat sorozatban nyolc-nyolc ösztönbeteg fényképét mutatják be. A feltételezés szerint a megkérdezett azt fogja rokonszenvesként megjelölni, aki hozzá hasonló. A tesztet elvégezték magukat cigánynak valló fiatalokon, és mindegyiküknél átlag feletti szorongási szintet állapítottak meg. Az ördögi kör a következőképp működik: a kisebbségi lét állandó szorongást jelent, ami viszont könnyen vezet paranoiához. Az torzítja a realitásérzetet, ami a többségi társadalomra vetül. A többség viszont észleli ezt, és visszatükrözi.

Gordon Allport, a szociálpszichológia klasszikusa a következő tankönyvi példával illusztrálta azt, ahogy a kisebbségi létben önmagát fenyegetve érző ember rávetíti frusztrációit a többségre, és ott is támadást vél, ahol szó sincs róla: egy angolul alig beszélő zsidó házaspár érkezett az USA-ba 1939-1940 táján. Betértek egy étkezdébe, ahol a pultnál megkérdezték őket, kérnek-e üdítőt. A kérdést provokációnak gondolták, mivel az angol mondat így hangzott: Would like some juice? [A juice szó kiejtése ugyanis nagyon hasonlatos a jews (zsidó) szóéhoz.] A filmben szereplő két fiatal színészbőrű fiú egyike, aki fegyveres autólopásokra specializálódott, hasonlóképp viselkedik.

Érzékei ki vannak hegyezve arra, ha valaki az utcán odáblépl, lesüti a szemét, megrezzen, a legkisebb jelben – akár csak a hip-hop zenében – is a fehérek rasszizmusát fedezi fel. A városi buszokról a következő elméletet fejlesztette ki: azért van hatalmas

ablakuk, hogy a fehérek jól lássák, ergo megalázhassák a tömegközlekedéssel utazni kénytelen feketéket.

Irigyeljük a romák szabadságát?

Az előadó rámutatott, hogy a hazai cigánysággal szembeni előítéleteknek létezik egy pszichoanalitikai magyarázata is. Eszerint az ember alapvetően nomád természetű, a letelepedés komoly frusztrációval, öntudatlanul is önkorlátozással jár, erőszakot tesz a szabadságvágyunkon. A sokáig vándor életet élő cigányságban ezt a fajta mozgásszabadságot irigyeljük tudattalanul, illetve azokat az általánosított jellemzőket, amelyeket mi magunk elutasítunk, de mélyen elfojtva vonzódunk hozzá. Így a romákat lustának, munkakerülőnek, tolvajnak kategorizáljuk, miközben belső konfliktusokat okoz a mindennapi robot, és fel-felmerül bennünk Pierre-Joseph Proudhon 19. századi gondolata, miszerint maga a tulajdon a lopás.

Míg az előítéletesség gyermekkorban alakítható, felerősíthető vagy tompítható, addig felnőtt korban ezek a beállítódások már rögzültek, alig változnak. Az egyén szintjén a személyes élményeknek lehet ilyen hatása: ahogy egy gyermekkori trauma – például az elszennvedett erőszak – bevésztetik az előítéleteket egy csoport egészével szemben, úgy egy pozitív példa – ahogy a filmben az idegengyűlölő rendőr szabadítja ki a kocsi szorult nőt – oldhatja azokat. Szintén toleránsabbá tesz a nyelvismeret: az „ahány nyelvet beszélsz, annyi ember vagy” mondás egyik olvasata, hogy minden nyelv más logika, más gondolkodásmód, amely szélesíti a világlátásunkat.

Ha nem ismerünk sokféle perspektívát, akkor hajlamosak vagyunk azt gondolni, saját szempontunk az egyedül helyes, és elvetjük azt, hogy az igazságnak több oldala lehet. Ebből a szempontból az előadó szerint szomorú, hogy Magyarországon ilyen alacsony az idegennyelv-tudás szintje, és katasztrofális hiba, hogy a skandináv államokkal ellentétben nálunk a külföldi filmek szinte kivétel nélkül szinkronizálva mennek adásba.

Van, ami nem rajtunk múlik

Társadalmi szinten felnőttkorban nincs értelme nagy „átnevelő projekteknek”. Ugyanakkor, ha valamit érdemes megtanulnunk az Egyesült Államoktól, az a jog tisztelete, a törvény előtti egyenlőség szigorú betartása. Hazai bírósági akták tanúsága szerint a döntéshozatalt öntudatlanul is nagyban befolyásolják az előítéletek: kimutatható, hogy ugyanazon bűncselekményért átlagosan jelentősen magasabb büntetési tételt szabnak ki a bíróságok a roma, mint a nem roma elkövetőkre.

A jogegyenlőség érdekében a közsférában dolgozók esetében – rendőrök, bírók, orvosok, tanárok, hivatali dolgozók – számára Csepeli György szerint fontos volna a zéró tolerancia elvét alkalmazni, ennek érdekében akár kurzusokat szervezni, hiszen ezen területek egyetemi-főiskolai képzéséből hiányzik a szociálpszichológia.

A psziché úgy működik, hogy ez az alapbeállítódást felnőtt korban már így sem lehet megváltoztatni, de az elérhető és elvárható, hogy ne viselkedjenek előítéletesen. Ami viszont társadalmi szinten javulást hozhat, az egy sok tekintetben rajtunk kívül álló tényező. A magas fokú mobilitást, dinamikus fejlődést, gazdasági bővülést hozó időszakokban nagyobb az asszimiláció és a racionális diskurzus lehetősége, ami a társadalmi feszültségekre, előítéletességre is jótékony hatással van. Ahol viszont a gazdaság stagnál, a lehetőségek beszűkülnek, az életszínvonal veszélybe kerül, ahogy ma is, ott kiéleződnek a feszültségek, és egy zéró összegű játszma alakul ki.

A FOLYTATÁS

Az [Anno Filmklub Tolerancia Évadja](#) ezzel lezárult. Az Anno Filmklub legközelebb szeptemberben jelentkezik újabb sorozattal, amikor is a történelmi filmek, a történelmi és a film által közvetített valóság kapcsolata kerülnek terítékre.